

MATBAA VE DEĞİŞEN HAYAT: MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E BURSA HALKININ KİTAP SEVGİSİ

SELİMOĞLU, İsmail
TÜRKİYE/TURÇIYA

ÖZET

Bursa'da Matbaa'nın kuruluşu ve faaliyetleri. Vilayette matbaanın getirdiği değişim süreci ve okuma alışkanlıkları. Müslim ve gayr-i müslim okurlara sağladığı imkânlar. Hüdâvendigâr gazetesinin yayınlanması ve okur potansiyelinin değerlendirilmesi. Matbaada basılan Salnamelerin değerlendirilmesi.

Anahtar Kelimeler: Matbaa, kitap sevgisi

ABSTRACT

After province printing offices and province newspapers were started to be published in the second half of 19th century, the effect of press on society has increased rapidly. After a while, many private printing offices have been initiated. Then, private local newspapers and magazines started their publication life. As a result of these improvements, authors and scholars were able to improve themselves easily. At the same time both the number of published books and people's interest on books, newspapers and magazines have rapidly increased. Therefore, the rate of the literat people has risen. People's awareness of the events over the world has affected political consciousness positively. The foundation of the province and private printing offices could be seen as an important factor of the transition from Constitutionalism to Republic. In consequence of these printing offices' works, newspapers, books and magazines have spread out easily and cultural life has advanced.

Key Words: Press, love of books.

Osmanlılarda kütüphane ve kütüphaneciliğin gelişimi ve kitap birikimi pek kolay olmamıştır. Uç Beyliği olarak kurulan bu devlette ilk başlarda elde ettiği topraklarda İslam geleneği yoktu. Bu topraklarda, ibadet için mescid ve camiler, eğitim için de medrese ve kütüphaneler kurmak oldukça zordu. Aslında siyasi bakımdan varlığını ortaya koymaya çalışan bir beylikte kültürel faaliyetlerin dikkat çekecek seviyede olması beklenemezdi.

Orhan Gazi, Osmanlı Beyliği'ni komşularına siyaseten kabul ettirmiş ve ilk medreseyi İzmit'te kurmuştu. Şüphesiz bu ilk medreseyle birlikte eğitim

öğretim için gerekli kitaplar temin edilmişti. Fakat o devrin anlayışına göre bir kütüphaneden söz etmek için elimizde yeterli belge yoktur.

I. Murad devrinde (1362-1389) Osmanlı ülkesine Osman Gazi döneminde başlayan ulema akınının hızlanmakta ve gelişmekte olan ilmî hayat sonucunda bir kitap birikiminin başladığı görülmektedir. Devrin uleması Molla Fenarî'nin çok zengin bir kitaplığı olduğu nakledilmektedir.

Yıldırım Bayezid devrinde Bursa bir ilim ve kültür merkezi konumundadır. Bursa'da kurulan Eyne Bey Subaşı Medresesi'nin üst katında müstakil bir kütüphane odası vardı.¹

Bursa'nın fetret devrinde istilâyâ uğraması ilk devir tarihi hakkında, belgelere dayalı bilgiyi elde etmemizi zorlaştırmaktadır. Muhtemelen o devirde mevcut olan kitap koleksiyonları yok olmuştur. Fetret devrinde kültürel faaliyetlerin azaldığını kabul etmemiz gerekmektedir.

Timurtaş Paşa'nın oğlu Umur Bey'in Bursa, Bergama ve Biga'daki vakıfları için değişik tarihlerde düzenlediği vakfiyeleri ve vakıf kayıtları vardır; H. 843 (M. 1440) tarihli vakfiyesine göre Umur Bey, Bursa'daki camiine, cemaatin okumaları için 33 cild Türkçe kitap vakfetmiştir.²

Kuruluş Devri'nde kitap birikimi daha çok medrese ve camilerde sağlanmıştır. Bu kitap koleksiyonlarının kitap sayısı düşüktür. Bununla beraber bunların korunması için kişilerin görevlendirildiği ve az da olsa ücret ödendiği tespit edilebilmektedir.³

Osmanlı Devleti'nin yükselme devrinde kitap ve kütüphanelerinin arttığını ve özellikle büyük merkezlerde kütüphanelerin sayılarının arttığı gibi kitap külliyatı da ziyadeleşmiştir. Bunu medrese eğitiminin yaygınlaşmasına dayandırmak yanlış olmayacaktır.

Vakıf ve arşiv kayıtlarına göre XVII. yy. başlarından itibaren büyük medreselerin hemen hemen tamamında birer kütüphane bulunmaktadır. Bu asrın sonlarına doğru ulemâyâ ve talebeye açık medrese ve türbe kütüphaneleri ile, aynı zamanda halka açık cami ve tekke kütüphanelerine, müstakil binada kurulan ve özel görevlileri olan kütüphanelerin açıldığını görmekteyiz. Ayrıca ücretleri artırılan kütüphane görevlisinin başka bir işle uğraşması istenmemektedir. İlk örneği Köprülü Kütüphanesi'dir.⁴

¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I**, İst. 1966, S. 444.

² İsmail E. Erünsal, "Osmanlılar'da Kütüphane ve Kütüphaneci Geleneği" Osmanlı, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999. S. 700; Murat Yüksel, "Kara Timurtaş Oğlu Umur Bey'in Bursa'da Vakfettiği Kitaplar ve Vakıf Kayıtları" **TDA XXXI** (1984), S. 143.

³ İsmail E. Erünsal, a.g.m., s. 700.

⁴ İsmail E. Erünsal, a.g.m., s. 705; Müjgan Cunbur, "Vakfiyelere göre Eski Türk Kütüphaneleri'nin Yönetimi", **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, Cilt: XI/1-2 (1962) s. 3-4,

Zamanla yeni kütüphane kurma yerine ulemâ ve kitap sahibi olanların kitaplarını mevcut kütüphane veya hayır kurumlarına bağışladıkları görülmektedir. Lâle Devri'nde kitap ve kütüphanecilik alanında önemli gelişmeler görmekteyiz. Yabancı dilde yazılmış kaynakları Türkçeye kazandırmak için bir oluşturulması ve matbaanın kurulması bu devirde yani III. Ahmed zamanında gerçekleştirilmiştir.⁵

Matbaanın kurulmasından önce de kitap sevgisi Osmanlı toplumunda varlığını hissettirmektedir. İlk basılan kitapların fiyatı zannedildiği gibi ucuz değildir.⁶ Zamanla kitap fiyatlarında düşüş gözlenmektedir. Bu daha ziyade XIX. yüzyılda, gerek matbaa sayısının artması ve gerekse geniş okuyucu kitlelerinin oluşmasıyla mümkün hâle gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nde, eyalet yönetiminden vilayet yönetimine geçilmesine paralel olarak, vilayet matbaalarının hızla geliştiğini görmekteyiz. Tuna Vilayeti Nizamnâmesi'nin 9. maddesinde vilayet mektupçusunun idaresinde vilayet dahilinde bir matbaanın kurulmasını öngörmektedir.⁷

Osmanlı genelinde matbaacılığın yaygınlaşması kuşkusuz vilayet matbaaları ile başlamıştır. İlk olarak vilayetin ihtiyacı olan kırtasiyesinin karşılanmasını hedefleyerek kurulan bu matbaalar sonraları, XIX. yy. Osmanlı coğrafyasının muhtelif açılardan en değerli referanslarını teşkil eden vilayet Salnameleri ile yine kaynak-belge değeri bakımından önemli olan vilayet gazetelerinin basıldığını görmekteyiz. Hiç kuşkusuz vilayet matbaaları taşrada basın gelişmesinde ilk hareket noktaları, hatta ilk ivmeyi kazandıran kurumlar olmuştur. Vilayet matbaalarında yapılan yayınların bir bütünlük hâlinde değerlendirilmesi henüz yapılmamıştır.⁸

1867 yılında Hüdavendigâr Vilayeti'nin kurulmasıyla merkez sancağı alan Bursa'da, vilayet nizamnamesinin gereği olarak matbaanın kurulması da gerçekleşecektir. Matbaanın kurulmasından kısa bir süre sonra da **Hüdavendigâr** gazetesi 8 Şubat 1869'da yayın hayatına başlayacaktır. Bir müddet sonra Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, H. 1287 (1870) yılında basılacaktır.

⁵ İsmail E. Erünsal, a.g.m., s. 706.

⁶ Fahri Sakal, "Osmanlı Ailesinde Kitap" Osmanlı, C. 11, s. 733 Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2007.

⁷ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), İrade Dahiliye No: 1245 ; Ayrıca Bkz.: İsmail Selimoğlu, "Ruşuk Matbaası ve Tuna Gazetesi", **Papers/Bildiriler: VIIIth International Congress on the Economic and Social History of Türkiye (VIII. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi**, 18-21 Haziran 1998), edited by Nurcan Abacı, Lulu Pres, 2006, ss. 51-56.

⁸ Hidayet Nuhoglu, "Osmanlı Matbaacılığı" **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C.: 14 s. 929. Ankara 2002.

Diğeri Vasil

Diğeri Hakkı Efendi

Muvakkat hademesi Abdullah Ağa

Diğeri Hamdi Efendi

Islahhâne

Şakird Mehmed Efendi

Diğeri Agob Efendi

Yukarıda verildiği üzere Vilayet Matbaası çalışanları Müdür hariç 21 kişiden müteşekkildir. Bu sayılar yıllara göre değişmekle birlikte yine Islahhâne talebelerine uygulama alanı olması bakımından bunlarında değişkenlik arz ettiğini ifade etmek yerinde olacaktır.

Islahhâne'deki talebeler genellikle öğleye kadar ders görürler, öğleden sonra ise matbaaya çalışmaya gelerek burada bilgi ve becerilerini geliştirirlerdi.¹⁰

1905'te ise vilayet matbaasının yanı sıra iki özel matbaanın varlığını tespit etmekteyiz.¹¹

Burada Bursa'nın kültürel hayatına önemli katkısı olmuş ve ilk özel matbaayı kurmuş olan kişiden bahsetmek yerinde olacaktır. 1869'da ilk gazete Hudâvendigâr'ın yayımlanmasından yaklaşık on yedi yıl sonra, Ferâizcizâde Mehmet Şakir Efendi, İstanbul'daki örneklerinden esinlenerek Bursa'da da bir dergi çıkarmaya karar verdi. Türkiye'nin ve Bursa'nın öncü sanat adamlarından biri olan Ferâizcizâde Mehmet Şakir Efendi, 1879'da Vali Ahmet Vefik Paşa tarafından kurulan "Bursa Osmanlı Tiyatrosu"nu desteklemek amacıyla oluşturulmuş "Tiyatro Muhipleri Encümeni" üyelerindendi. Gerek bu tiyatronun, gerekse Türk tiyatrosunun gelişiminde önemli katkıları olduğu bir gerçektir.

Feraizcizade Mehmed Şakir Efendi (1852-1911) "Bursa'da doğdu. Aslen Buharalı bir aileden olan Ferâizâde Hacı Hasib Efendi'nin oğludur. Özel öğrenim göreyerek sağlam bir Doğu kültürüyle yetişti. Küçük yaşta öğrendiği

¹⁰ İsmail Selimoğlu, "Tanzimat Dönemi Balkanlar'da Eğitim –Tuna Vilayeti Örneği– (1864-1878)", **Uluslararası Osmanlı Sempozyumu**, İzmir 8-9 Nisan 1999, ss. 459-464; İzmir 2000, s. 461.

¹¹ Hasan Tâib Efendi, **Hatıra-Yâhud-Mirât-ı Burûsa**, Matbaa-i Vilayet; Bursa 1325(1905); Haz.: Mehmet Fatih Birgül (2007), Hatıra ya da Bursa'nın Aynası, Bursa İl Özel İdaresi, Mayıs 2007 Bursa, s. 24.

Fransızca sayesinde de Batı Kültürünü doğrudan tanıma imkânı buldu. Genç sayılabilecek yaşlarda Maliye Hazine-i Celilesi Mühime Kalemî ve Hüdavendigâr vilayetinde Tahriri-i Emlak ve Tahrirat kalemünde mülazemet görevi yaptı. 1867'de yine mülazemetle Hüdavendigâr Mektûbî Kalemî'ne girdi. 1872 yılında Hüdavendigâr Vilayeti Matbaası muharrir-i saniliğine 1877'de aynı matbaanın müdürlüğüne getirildi. Bir süre sonra müdürlükten, 1888'de muharrirlik görevinde ayrıldı. Resmî görevi yanında Bursa'da Feriâizâde Matbaası adıyla özel bir matbaa kuran Mehmed Şakir, bu şehirde yayımlanmış ilk dergi olan Nilüfer (1886-1891) ile Gündoğdu (1894) adlı mecmuaları çıkarmıştır. Nilüfer dergisindeki yazılarında dönemin diğer yazarları gibi daha çok Batı ile Doğu arasında bir denge kurmaya çalışan Feriâizâde burada Arap ve Acem atasözlerinden çeviriler, İslamiyet'le ilgili hikaye ve kıssalar, astronomi ve sanayi üzerine makaleler, Batı dillerinden çeşitli tercüme ve tiyatro incelemeleri yayımlamış, Gündoğdu'da ise "dilte tasfiyecilik" görüşüne uygun bir anlayışla kaleme aldığı incelemelere yer vermiştir."¹² Türkiye'nin ilk oyun yazarları arasında da seçkin bir yeri bulunmaktadır.

Eserleri

1. İnatçı yahut Çöpçatan Bursa 1301.
2. Evhami Bursa 1301.
3. İcâbı-ı Gurûr yahut İnkılâb-ı Muhabbet Bursa 1301.
4. Teehhül yahut ilk Gözağrısı Bursa 1301.
5. Kırk Yalan Köse Bursa 1302.
6. Yalan Tükendi Bursa 1302.
7. Zavallı Gilbert yahut Bir Mahkumun Zevcesi, İstanbul 1307.
8. Persenk 1310'da (1894) Bursa'da kaleme alınan eser yazma hâlinde olup, 163 büyük varaktır. (Millet Ktp. Ali Emiri Sözlük, nr. 128.¹³

Ferâizcizâde, daha 1883'te Bursa'nın ilk özel basımevini kurmuş ve bu basımevinde 1884'ten itibaren kendi tiyatro yapıtlarının basımını yapmaya başlamıştı. "Ferâizcizâde Matbaası", Alacamescit mahallesinde, çağdaş dönemde kendi adıyla anılan Ferâizcizâde sokağında idi. 1974'te Bursa Hâkimiyet gazetesinin ilk sayılarında yayımlanan bir araştırmada, basımevinin "litoğraf" taşlarının bir duvar kenarında durmakta olduğundan söz edilmekte ve bu taşların bir fotoğrafına yer verilmekteydi.

¹² Nurettin Albayrak, "Ferâizcizâde Mehmed Şakir Efendi" **DİA**, Cilt: 12, ss. 363-364

¹³ Nurettin Albayrak, a.g.m., ss. 364-365.

Ferâizcizâde'nin matbaasında basarak yayımlamaya başladığı Bursa'nın ilk dergisi Nilüfer'in birinci sayısının tarihi, 1 Rebiülevvel 1305 (9 Aralık 1886) idi. Ancak derginin Ferâizcizâde Mehmet Şakir'den başka bir sahibi daha vardı: Yenişehirli Fenârî Kemâlettin Mahmut

Bursa'da gazetecilik ve yayıncılık alanında Ferâizcizâde gibi bir başka ilginç kişilik de Murat Emrî Efendi'dir. 1850'de Tırnova'da doğan Murat Emrî, daha sonra Bursa'ya göç etmişti 1883'te Bursa'nın üçüncü –ve ikinci özel– basımevini kurarak yayıncılığa başlamıştı. Bu basımevinde Hudâvendigâr'dan 21 yıl sonra, 18 Ekim 1890'dan itibaren Bursa'nın ilk özel gazetesi olan Bursa basılarak yayımlanmaya başlandı. Murat Emrî, bir süre sonra basımevinde Sanayi adlı bir risale ile Fevâid adlı bir dergi de basarak yayımlayacaktır.

Uzun yıllar Bursa'da tek gazete konumunda olan Hudâvendigârı ki resmî nitelikli bir gazetedir. İlk özel gazete olan Bursa takip etti. Murat Emri tarafından 13 Kasım 1890 tarihinde yayınlanmaya başlandı ve 1917 yılına kadar devam etti.

“Bursa” gazetesini “Ertuğrul” gazetesi takip etti. Yine bunları da 1912 yılında yayınlanmaya başlayan “Hukuk-u Abad” izledi “. Ertuğrul”, “İttihat ve Terakki yanlısı”, “Hukuk-u Abat” ise Hürriyet ve İtilaf Partisi taraftarıydı. Bu dönemde “Kurtuluş yolları”, “Telgraf”, Müdafaa gazeteleri de yayın hayatındadır. Bunlardan “Kurtuluş Yolları” gazetesi ilk radikal Türkçü gazetelerden biridir.

Bursa'da gazete en çok Kurtuluş Savaşı yıllarında yayınlanmıştır. Bunun en önemli sebebi, ulusal gazetelerin Bursa'ya ulaşamamış olması ve halkın Anadolu'da neler olup bittiği merakından kaynaklanıyordu. Diğer bir sebebi de, yayında olan gazetenin işgal kuvvetleri tarafından sık sık kapatılmasıyla farkı isimlerle gazete yayınlanmasıdır.¹⁴

Bursa'da basın-yayın yaşamının başlayışından, “Sivas Kongresi” kararlarının uygulamaya konulduğu Ekim 1919'a değin çıkarılan öteki süreli yayınların başlıcaları şunlardır:

Barika-i İrşâd (1908), Bursa Sergisi (1909), Karagöz Özel Sayısı (1909, tek sayı yayımlandı), Ertuğrul (1910), Hukuk-u Abâd (1912), Yavuz (1912), Bursa Mecmuası (1918) ve Âlem-i Mûsiki (1919) vb.

Dönem içinde Bursa basınının, çağdaş anlamda “basın özgürlüğü” kavramına uygun yayın yaptığından söz edilemez. Valilik tarafından Vilâyet Matbaası'nda bastırılarak çıkartılan Hudâvendigâr, resmî nitelikte bir yayın

¹⁴ Raif Kaplanoğlu, “Bursa Basınında Tiraj”, **Bursa Defteri**, Sayı: 26, Haziran 2006, Bursa, s. 51.

organıydı ve dolayısıyla resmî görüşün dışında bir düşünce veya oluşumu savunması olanaksızdı. Ferâizcizâde'nin Nilüfer ve Gündoğdu adlı dergileri ise, esasen felsefe ve sanat alanlarında yayın yapmayı ilke edinmiş bulunmaktaydı.

Murat Emrî, 1890'da yayımladığı Sanayi Risalesi'nde, son derece mâsum bir çıkışı dolayısıyla Bursa'da hakkında soruşturma açılan ilk gazeteci olmuştur. Emrî Efendi'nin, bu risalenin ilk sayısında yazdığı “Sanayiî terakkisine mâni olan Adliye Nizamnâmesi'dir” başlıklı yazısı dolayısıyla hakkında soruşturma açılmıştır –bu soruşturmanın nasıl bir sonuca ulaştığına ilişkin bilgi ve belge elde edilememiştir–. Sonraki dönemde Emrî Efendi'nin de resmî görüşle ters düşmemeye özen gösterdiği anlaşılmaktadır ki, sonraki yıllarda da basın-yayın etkinliklerini sürdürebilmiştir. Uzun süre yayımlamayı sürdürdüğü Bursa adlı gazetesinde, bazı toplumsal ve ekonomik eleştirilere de rastlanmaktadır.

Dönemin önemli bir yeniliği, Mehmet Baha (Pars) Bey'in yayımlamaya başladığı ilk musiki dergisi olan Âlem-i Mûsiki'dir. Bu dergi, elde yeterli sayısı bulunmamasına karşın, günümüze ulaşan bilgilerden ve Mehmet Baha Bey'in kimliğinden de anlaşıldığı kadarıyla önemli bir çıkış olmuştur.

Âlem-i Mûsiki gibi bir başka önemli çıkış da, “Bursa Muhipleri Encümeni” tarafından çıkarılan ve Pars kardeşlerin en küçüğü Muhittin Baha Bey tarafından yönetilen Bursa Mecmuası'dır. Bu dergi de, Genel Savaş sonrasının aydın karamsarlığını ve ümmetçi-İslâmcı görüşten ulusalcılığa dönüşümün işaretlerini yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır.

Genel Savaş sonrasında 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan “Mondros Ateşkes Anlaşması”yla başlayan ve 10 Eylül 1922 günü Bursa'nın Yunan işgalinden kurtuluşuyla sona eren dönem, Osmanlı aydınınının tüm çelişkilerinin basına da yansıdığı bir süreci kapsamaktadır. Bir grup aydın, Batı'ya öykünen ama emperyalizmin acımasızlığının ayırımına varınca umutsuzluğa kapılarak yeni ideolojiler arayışı içinde bocalamaktadır. Bir ikinci grup, tüm içtenliğiyle Halife'nin kutsal kimliğine bağlanarak skolastik bağnazlıkla her şeyi oluruna bırakan bir boşvermişlik içindedir. Bir üçüncü grup ise, dünyanın her yerinde ve her toplumda görüldüğü üzere, kişisel veya grupçu çıkarlarıyla, emperyalizmin emellerini bağdaştırma uğraşısı içindedir.

Birinci gruptan olanlar, 1917'de patlayan ve tüm dünyayı sarsan Sovyet devriminin etkisindedirler. Ne var ki Marx'ın felsefesi ve Leninizm'in ilkeleri ile, Osmanlı aydınınının geleneksel İslâmcı yapısını bağdaştırabilmek hayli güç bir iştir. Bu grubun aydınları –hiç değilse başlangıçta– kurtuluş umudunun, Sovyet devriminden esinlenen bir “İslâmcı komünizm” uygulamasında olacağına inanmışlar; ancak İslâm ideolojisiyle marksizmin anlaşılabilir bir bireşimini yapmakta pek de başarılı olamamışlardır. Örneğin bireşimi, İslâm'ın “yeşil” rengiyle bolşevizmin (komünizmin) “kıızı” rengini flamalarının

kumaşlarına yansıtarak sağlamaya çalışanları da olmuştur. Bu birinci gruptan olanların büyük bölümü, Mustafa Kemal Atatürk'ün antiemperyalist savaşımına omuz vermişlerdir. Bir küçük bölümü ise, komünizmin gerçek inançlı savunucuları olarak yeraltına inmek zorunda kalmışlardır.

İkinci gruptakiler Halife'ye bağlılıkları nedeniyle, zaman zaman üçüncü grubun bilinçli işbirlikçilerinin tuzağına düşmekten kurtulamamışlardır. Karşı devrimci kalkışmalarda, bu iki grup aydının yönlendirici ve belirleyici rolü olmuştur.

Bu genel görünüm içinde, 1918'den 1919'a doğru Bursa'da, İstanbul'un yadsınması olanaksız etkinliği söz konusudur. Ancak bu durumun, 6 Mayıs 1919'da yayın yaşamına başlayan Mücadele adlı gazete dışındaki yerel basına tam anlamıyla yansıdığı söylenemez. Buna karşın 1919'un sonlarından, Bursa basınında yeni yöntem arayışlarının yansımaları gözlenmektedir. İstanbul'da kurulan ve Bursa'da da şubesi açılan Teâlî-i İslâm Cemiyetinin yayımladığı bir bildiri Bursa Mecmuası'nın 29 Aralık 1919 tarihli 25. sayısında yer almıştır. Cemiyet, bildirisini yayımladığı dönemde işgale karşı topluca savaşım verilmesinden yana tutum içinde idi. Ancak daha sonra tutumunu değiştirecek ve Bursa şubesi de içinde olmak üzere Anadolu'daki örgütlerinin çoğunluğu merkezden kopacaklardır.

Bursa Mecmuası, İslâmcı-bolşevik birleşimi arayışına yönelişin ilk ürünlerine sayfalarında yer vermiştir. Esasen sorumlu yönetmeni olan Muhittin Baha (Pars) Bey, kısa bir süre sonra "Yeşil Ordu Cemiyeti"nin üst yöneticileri arasında yer alacaktır.

15 Ekim 1919 günü, Bursa'nın sosyalist eğilimli ilk gazetesi Yoldaş yayın yaşamına başladı. Genel Savaş'ta Doğu cephesinde Rus ordularına tutsak düşen ve 1917 devriminden sonra bir süre Kırım'da ihtilâlciler arasında kalarak Bolşevizm'den etkilenen emekli öğretmen İbrahim Hilmi Efendi'nin sahibi olduğu bu gazetenin yayın yönetmeni Cezbi Efendi idi. Logosunun altında "İşçi, çiftçi ve emekçi halk faydasına çalışır siyasî, edebî ve içtimâî Türk gazetesidir." cümlesi bulunmaktaydı. Asıl önemlisi, Yoldaş kendisini "Osmanlı" değil, "Türk" olarak tanımlamaktaydı. Bu kimliği bile, dönemin resmî ideolojisine bir tür başkaldırı niteliğindedir. Gazete, çıkarılışından 8 Temmuz 1920'de Bursa'nın işgaline değin, Yeşilordu Cemiyeti'nin çizgisiyle uyumlu bir yayın politikası izledi. Ancak Yunan işgali süresince, öteki gazeteler gibi işgalcilerle zıtlaşmamaya özen gösterdi. Kurtuluştan sonra, devletçe benimsenen politikalara sınımsız sarılan rakipleri tarafından güç durumlara düşürüldü, sahibi İbrahim Hilmi 1925'teki "Komünist tevkifatı"nda tutuklandı, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce 7 yıl hapis cezasına çarptırıldı ise de 1926'da çıkarılan genel af ile serbest bırakıldı.

Kurtuluş Savaşı döneminin Bursa'da ikinci ilgi çekici gazetesi Millet Yolu'dur. Muhittin Baha (Pars) Bey'in 22 Şubat 1920'den itibaren çıkarmaya başladığı bu gazete, ilk sayısından son sayısına değin, Anadolu'daki kalkışmadan yana tavır aldı. Gazete, Bursa'daki aydın yurtsever kadronun, Mustafa Kemal Paşa'yı destekleme kararlarının ürünü olmalıdır. Millet Yolu'nun da, yörede giderek yaygınlaşmakta olan "İslâmcı-bolşevik" düşünce akımından esinlendiği kuşkusuzdur. Kısa süre sonra Yeşirdi Cemiyeti'nin genel yönetim kurulu üyesi olacak olan Muhittin Baha Bey, niteliği bakımından ilerici ve o döneme özgü sol eğilimli bir aydıydı. Dolayısıyla gazetesi Anadolu'dan yana bir yayın organı olarak İngiliz gizli belgelerinde yakınma konusu olmuştu.

Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç dönemlerinde Bursa'da, günümüze herhangi bir izi kalmamış yayın organlarının da çıkarıldığı bilinmektedir. Örneğin İstanbul'da yayımlanan Ahrar gazetesinin Ekim 1919 tarihli bir sayısından Bursa'da Kafkas adlı bir gazetenin hiç değilse bir süre çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Yine İstanbul'da Fransızca olarak yayımlanmakta olan Stamboul'un 24 Ekim 1919 tarihli sayısından, Bursa'da bilinenlerden ayrı olarak Yeni Hayat, Genç Kalemler, Lokman Hekim, Gündüz, Yeni Bursa ve Çocuk adlı yayınların varlığı öğrenilmektedir.

İşgal altında gazetelerin hangi koşullarda yayımlanabildiğini açıklamak için, Yunanlıların ve Hudavendigâr Valiliği'nin bütün yayınları önceden "sansür" etmekte olduğunu belirtmek yeterli olacaktır. İşgal güçleri, basının denetimi amacıyla ilginç yöntemlere de başvurmuşlardır. Örneğin Bursa Matbaa-i Vilâyet Müdürü Enver Bey'i, Küçük Asya Matbaalar ve Matbuat Müdür-i Umumisi olarak resmen görevlendirmişlerdir. Bu kişi, Yunan sansür subayından ve valilik görevlisinden ayrı, denetim ve sansür uygulamakla yükümlü bulunmaktaydı (esasen Yunanlılarla iş birliği içinde olduğundan, kurtulştan sonra ülkeyi terk etmiştir).

İşgal Bursası'nda gazeteler, işgal güçlerinin bildirimlerinin yanında, gazete sahibi ve yazarlarının birbirleriyle kapışmalarına sayfalarını açtılar. O dönemde Bursa'da çıkan hiçbir yayın organında, Ulusalıcıların başarılarına yer verilememiştir. Hatta o denli ki, Bursalılar, 26 Ağustos 1922'de başlayan "Büyük Taarruz"u ve ardından 30 Ağustos'ta Dumlupınar'da düşmanın kesin bir yenilgiye uğradığını, bozgun hâlinde Ege'ye doğru kaçmakta olduğunu, ancak 6 Eylül'den sonra, o da fısıltı gazetelerinden öğrenebilmişlerdir. Ne var ki, bu durum dönemin gazetecilerini küçültücü bir gerekçe sayılamaz.

Yoldaş ve Millet Yolu'nun dışında dönemin öteki gazeteleri şunlardır (her biri için açıklama, ilgili maddelerde verildi): Hudâvendigâr (dönem içinde yayını sürdürdü), Ertuğrul (yayını aralıklarla sürdürdü), Kevkeb (1921),

İntibah (1921), İntibah-Yoldaş (1921), Hakikat (1921 sonu veya 1922), Kardeş (1921), Arkadaş (1922).

Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra, Bursa'da çok sayıda gazetenin yayın yaşamına devam ettiği veya çıkarılmaya başlandığı görülmektedir. Dönemin başında bazı gazetelerin "İslâmcı-sosyalist" görüşleri savunmayı sürdürdüğü, yada bu izlenimi veren adlarla çıkarıldığına tanık olunuyor. Bunların başında, esasen sosyalist görüşlü olduğunu açıkça belirtmekte olan Yoldaş gelmektedir. Ayrıca 1921 sonu ve 1922 içinde yayın yaşamına giren iki gazete daha vardır. Bunlardan biri Kardeş (1928'den sonra Kardeş), öteki ise Arkadaş'tır.

"1923'ten sonra 1925'teki komünist kesime yönelik tutuklamalara gelinceye değin, Bursa basınında bir kısıtlamanın veya sansürün izlerine pek rastlanmamaktadır. Ancak 1925'te, ülke genelinde komünistlere karşı başlatılan bastırma eylemi sırasında Bursa'da da birtakım önlemler alındı. Bunların başında Yoldaş'ın kapatılması ve sahibi İbrahim Hilmi'nin tutuklanarak Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilmesi gelir.

Dönem, tek parti/tek şef dönemidir. Özellikle Sovyetlerle ilişkilerin yavaş yavaş askıya alınmasıyla birlikte, İslâmcı sosyalist modeli savunan veya adlarıyla bu tür bir öykünme içinde görünen gazeteler birbiri ardınca kapanmışlardır. Örneğin Arkadaş 1927 öncesinde yayınına son vermiş; Kardeş, 1928'deki yazı devrimi sonrasında bir süre Kardeş başlığı ile yayını sürdürmüştür, 1933'te kapanmıştır."¹⁵

Avrupa'da kadar olmasa da bizde kitap düşkünleri olmuştur. Ahmet Vefik Paşa, İ. Mahmut Kemal İnal, Ali Emeri, Fuat Köprülü, Seyfeddin Özege, Ağaoğlu Ahmet ve Rıza Nur gibi şahısların kitaplıkları bugün ayrı kütüphaneler olarak yaşamaktadır.

Evlerde ve konaklarda bulunan kütüphanelerin bazılarının bu mekânlarda muhafaza edildiği, ancak zaman içerisinde çeşitli nedenlere dağıldığı bilinmekte. Kitaplıkların bu şekilde yok olmasını önlemek için insanımız vakıflardan yararlanmış. Vakıflar, şahıslar ve kurumlar kütüphaneler kurmuşlardır. Bu kütüphanelerdeki mevcut kitapların sayısı zaman zaman salnamelerde zikredildiğine şahit oluyoruz. Buradan hareket ederek kitap sayısının azlığında söz etmek mümkündür.¹⁶

¹⁵ Yılmaz Akkılıç, "Dünyada ve Osmanlı'da ilk Basımevleri", http://www.cgdbursa.org/cgd_bsntarih.Asp.

¹⁶ Fahri Sakal, a.g.m., s. 733.

Kitapların oldukça pahalı olduğu gözlenmektedir orta sınıftaki insanların kitap satın almaları çok zordur. Bir kitap bir aemele maaşının iki üç misli olabilmektedir.

Yazma eserlerin ağırlığını dinî ve tasavvufî eserler teşkil etmektedir. Ancak matbaanı devreye girmesiyle oranlarda değişiklik olmuş, edebiyat, diplomasi, siyaset kitaplarının oranında ciddi bir artış görülmüştür.

Hakkımızda kitap sayısı çok azdır. Önemli bir kısmı dinî eserlerdir.

Konu başlığı olarak çeşitlilik arz etmez. Dinî eserleri çıkardığımızda siyasi ve kültürel meseleleri gündeme getiren kitap yok denecek kadar azdır.

Kitaplar çok pahalıdır memur ve işçi maaşının birkaç katıdır. Ancak paşalar, seraskerler veya vezirler gelirleri ile kitap alabilirlerdi. Özellikle yazmalar halkın alamayacağı kadar pahalıdır. İlk yıllarda matbu eserlerde sanıldığıının aksine oldukça pahalıdır.

Kitap sahipleri mesleği icabı kitap alanlardır. İlmiye dışındakilerin kitap biriktirdiklerine çok nadir rastlanır.

Tüm bunlara rağmen halkımız kitap ve bilgiyi ulaşmanın yollarını daima bulmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar kitaplar gerek camilerde gerekse medrese ve tekkelerde halka açık tutulmuş ve onların istifadesine sunulmuştur. Okuma arzusu taşıyanlar her an elinin altında imiş gibi kitaba ulaşmakta güçlük çekmemiştir.

RESİMLER

